

של הרוחניות המיסטית מצויים בעולמות עלומים. במובנים רבים גרבר עצמו הוא אפוא בבואה של הדילמה המוצגת בספרו: הוא דובר (או מדברר) מעולה של תפיסת היהדות הרוחנית, אך מוצא את עצמו (גם בספר זה) שרוי בקונפליקט לנוכח מציאות המעדיפה את המוחלט והתקיף על המתלבט, המתוחכם והפילוסופי.

שאלת היסוד של הספר עומדת בעינה ונותרת ללא מענה: כיצד מיישמים את עיקרי "מדרג האנושיות"? במילים אחרות, כיצד מביאים לידי ביטוי אפקטיבי בקוריקולום החינוכי את משנתם של הוגי הציונות הרוחנית? כיצד מתרגמים רעיונות של צדק, אחווה, אהבה וחירות לתורה המיושמת בתכניות הלימודים אשר נלמדות בין כותלי בית הספר? בראשית הספר גרבר שואל מדוע ההשקפה ההומניסטית של הציונות הרוחנית אינה ידועה בציבור. גרבר משיב בעצמו כי הכשל מצוי בחינוך, קרי בדלותן של תכניות הלימודים במגזר החילוני. בהתאם לכך ציפיתי למצוא בספר זה לא רק תיאור של עיקרי משנתם של הוגי הציונות הרוחנית, אלא בעיקר הצעה ליישומה של אותה ההגות במערכת החינוך. ברם לקביעה מעוררת העניין שבפתיחת הספר אין המשך ראוי בפרק המסיים, והתקווה לקבל תפריט מעשי ליישום מהמחבר - איש חינוך בעצמו - נכזבת.

רבקה אלינב (2012). "כי מרה מאד הדעת" - עת הגיבורה האינטלקטואלית-יוצרת בסיפורת של אלישבע (ביחובסקי) ולאה גולדברג. תל-אביב: מכון מופ"ת. 394 עמודים.

חמוטל בר-יוסף

שמה של לאה גולדברג נזכר לרוב בנשימה אחת עם שמותיהם של שלונסקי ואלתרמן, משוררים בני דורה, שהיו שייכים גם לאותה חבורת סופרים. הספר שלפנינו מציע באופן מעניין ומשכנע לבחון יחד את יצירתן של לאה גולדברג ושל אלישבע ז'ירקובה-ביחובסקי, משוררת וסופרת המבוגרת מגולדברג ב-23 שנה וידועה הרבה פחות ממנה. ולא משום ששתיהן כתבו שירה ופרוזה בתקופה שבה רוב הסופרים והמשוררים העבריים היו גברים - הרי במחצית הראשונה של המאה ה-20 היו עוד נשים שכתבו שירה וסיפורת בעברית - אלא משום שהן, לטענת הכותבת, היו הראשונות שתיארו את עולמה של האישה האמן, האישה המשכילה, האינטלקטואלית, וחשפו את המתחים הטרגיים בחיי אישה כזאת החיה בעולם הנשלט בידי גברים. אלישבע עשתה זאת בעיקר בסיפוריה הקצרים וברומן שלה סמטאות, שהופיעו בארץ שנים אחדות לאחר עלייתה, ולאה גולדברג - בספריה מכתבים מנסיעה מדומה ווהוא האור,

בסיפוריה וגם ברבים משיריה. רבקה אלינב מתעניינת בבקיעתה של תבנית נשית מזן חדש, אשר מתגדרת בדעת, בלימוד וביצירה - בגיבורת ספרות אמנית בעלת קול וסגנון ודעה ורוח חופשית. לטענתה, שינוי זה טומן בחובו פוטנציאל של שחרור לנשים באשר הן.

במרכזו של הספר מציגה ומנתחת רבקה אלינב את דמויות הנשים האינטלקטואליות-יוצרות בסיפורת של אלישבע ושל לאה גולדברג, ומוצאת ביניהן קווי דמיון התואמים את תפיסת מצבה של האישה היוצרת בספרות התאוריה הפמיניסטית. היא מתעכבת במיוחד על מצוקתן של נשים כאלה מול גברים שאינם מעוררים את הערכתן אך קובעים את גורלן, מרחיבה על הקונפליקט חסר המוצא שהן נקלעות אליו בין חיי אמן לחיי אהבה ועל הקושי שלהן עצמן להשתחרר מסטראוטיפים של מחשבה שוביניסטית. את הקומפלקס הזה אלינב מזהה ומנתחת גם במדגם מתוך שירתן הלירית של שתי המשוררות. אם כן, מצד אחד הספר נשען על קריאה רבת-היקף בספרי תאוריה פמיניסטית, ומצד אחר - על קריאה מדוקדקת ורגישה במכלול כתביהן של שתי הסופרות. אלינב השתמשה במכתבים של אלישבע לבתה ולנמענים אחרים, המצויים בארכיון גנזים ובעיזבונה של הסופרת באוניברסיטת מנצ'סטר. היא קראה לא רק את השירה ואת הפרוזה של לאה גולדברג אלא גם את רשימותיה העיתונאיות, ועקבה אחר הפרסומים המעודכנים ביותר של מה שנכתב עליה, במיוחד בכל הנוגע לחייה הפרטיים. למרות ההשקעה המחקרית העצומה הספר כתוב בחן רב, והקריאה בו מרתקת.

אלינב מתייחסת ליצירתן הספרותית של שתי היוצרות כאל וידוי מסוגנן, המבוסס בעיקרו על עובדות ועל מצבי נפש ביוגרפיים, כלומר היא לומדת מיצירתן על חייהן ועל מצוקותיהן הנפשיות של אלישבע ושל לאה גולדברג. עם זאת היא מתארת את המצוקות שאליהן נקלעו שתי היוצרות מתוך הזדהות אישית ומתוך ראייה המייחסת מצוקות אלה לנשים רבות, ובכך היא מצביעה (לפחות במובלע) על יכולתן של שתי הסופרות לחלץ את יצירתן מהצינוק של התיעוד האישי ולהשתמש בניסיון חייהן באופן הנוגע בחוויות נשיות (ואולי אף כלל-אנושיות) משותפות.

הרעיון להשוות בין חייהן ויצירתן של אלישבע ושל לאה גולדברג הוא נפלא הן בשל המשותף והן בשל המבדיל ביניהן. אלישבע, משוררת וסופרת שנולדה ברוסיה בשם יליזבטה ז'ירקובה לאב רוסי-פרבוסלבי ולאם אירית-קתולית, התאהבה בשפה העברית והחליטה לכתוב בה. ב-1920 היא נישאה לעיתונאי והמו"ל שמעון ביחובסקי, ידידו ויד ימינם של אורי ניסן גנסין ויוסף חיים ברנר, וב-1925 שניהם עלו לארץ. הוא הקדיש את חייו לקידום הקריירה הספרותית שלה ואף ארגן לה מסעות קריאה בארצות מזרח אירופה. לאחר פטירתו הפתאומית באחד המסעות הללו נשארו אלישבע ובתה מריסה ללא משענת כלכלית ומקצועית. מריסה היגרה לאנגליה ואלישבע המשיכה לגור בארץ ישראל בחוסר כול עד מותה ב-1949. היא לא התגיירה מעולם, ולפיכך סירבה החברה קדישא לקבור אותה בבית קברות יהודי. בסופו של דבר בסיוע אגודת הסופרים נקברה אלישבע בבית הקברות בכינרת.

אלישבע חיה חיים סוערים; היו לה פרשיות אהבה שלא נסתרו מידיעת בעלה, היא ביקרה בגלוי ובחריפות את החיים הספרותיים בארץ, ולא השתייכה לשום קבוצה או חוג שהיו יכולים לתת לה תמיכה. בניגוד לבידוד שנגזר עליה בארץ, לאה גולדברג, שהגיעה לארץ בעזרתו של אברהם שלונסקי, השתלבה מיד עם בואה בחבורת "יחדיו", החלה לעבוד בעיתון דבר ואחר כך במערכת ספריית פועלים, כתבה רשימות עיתונאיות ונשאה הרצאות במקומות שונים בארץ, ואף על פי שלא הזדהתה עם דעות עמיתיה לחבורות ולמערכות העיתונים, היא השתייכה תמיד (גם לפני עלייתה לארץ) לקבוצה ספרותית-מקצועית שתמכה בה ואפשרה לה לקדם את מעמדה.

ההשוואה בין אלישבע ללאה גולדברג היא רעיון מצוין גם משום ששתיהן הגיעו לשפה ולספרות העברית על בסיס היכרות עמוקה עם הספרות הרוסית, ואלינב דנה בכך בקיצור המתבקש. היו להן אהבות משותפות: צ'כוב, אלכסנדר בלוק, אנה אחמטובה. כשאלישבע הגיעה לקובנה בשנת 1926 וקיימה שם ערב קריאה, לאה גולדברג (שהייתה אז בת 15) הלכה לבקרה ושוחחה עמה על מצב השירה העברית, כמי שבאה אל אחות בכירה ומדריכה. שנה לאחר מכן כתבה גולדברג רשימת ביקורת על ספר שיריה השני של אלישבע, חרוזים. אלישבע מצדה כתבה רשימת ביקורת נלהבת על ספר שיריה הראשון של לאה גולדברג, טבעות עשן, שהופיע בארץ תכף לעלייתה לארץ בשנת 1935. ללאה גולדברג ולאלישבע הייתה אפילו פואטיקה דומה - אקמאיסטית ביסודה, כלומר שונה מהקו הסימבוליסטי-פוטוריסטי ששלט בשירת אורי צבי גרינברג, שלונסקי ואלתרמן - בכך קל להיווכח אף מהמובאות המעטות בספר, שאינו מרבה לעסוק בנושא זה. קווי הדמיון הללו בין שתי היוצרות, שגם הכירו והעריכו זו את זו, מצדיקים דיון השוואתי ביצירתן בנוסף לתיאורן של השתיים את גורלה של האישה היוצרת.

רבקה אלינב מדגישה אפוא בצדק את המשותף לשתיהן. ואולם דומני ששתיהן - וגם גיבורותיהן - לא היו "יוצרות-אינטלקטואליות" באותה מידה אלא רק באותו מובן רחב שבו המילה אינטלקטואל מופיעה כיום במחקרים סוציולוגיים, המייחסים אינטלקטואליות לכל אדם משכיל. השכלתה של לאה גולדברג עלתה בהרבה על זאת של כל הסופרים בני דורה, מה שאי-אפשר לומר על אלישבע. לידולמילה ויבין, הגיבורה הראשית של סמטאות, היא סופרת רוסייה החיה בחברת הבוהמה של סופרים ואמנים מהפכנים, חלקם יהודים, והם מכירים כמובן את הספרות, בעיקר הרוסית, אך אין להם השכלה גבוהה והם לא טיפוסים אינטלקטואלים. לעומתם רות, גיבורת מכתבים מנסיעה מדומה, ובמידה מה גם נורה גיבורת והוא האור, אינה סופרת אלא אישה צעירה עתירת השכלה אירופית, יודעת שפות אירופיות אחדות, בקיאה בתולדות האמנות והספרות של ארצות אירופיות אחדות, היינו אדם עתיר ידע עד כדי כך שהיא מתקשה לתקשר עם קורא בינוני. הגיבורות האוטוביוגרפיות של לאה גולדברג אינן טיפוסים בוהמיים. ההשכלה הגבוהה מפריעה להן ביחסייהן עם גברים (ועם נשים), כפי שהפריעה ללאה גולדברג עצמה (שבגיל 24 כבר הייתה בעלת תואר דוקטור), מה שאי-אפשר לומר על אלישבע ודמויותיה.

אלינב מראה בצדק שלא גולדברג מתבססת על מסורת רומן-האמן - מסורת מרכזית בספרות הגרמנית (מן הראוי היה להזכיר בהקשר זה את וילהלם מייסטר של גתה), אך האם צודקת התאוריה הפמיניסטית בקביעתה שהאמן הגבר, בחיים ובספרות, אינו נקלע לקונפליקט בין האהבה ליצירה, ורק נשים הן אלה שנאלצות לבחור בין השתיים? נראה לי שהעניין טעון בדיקה חסרת פניות.

אין לי ספק שהספר הוא נדבך חשוב במחקר הספרות העברית מנקודת מבט פמיניסטית. אלינב ערה לכך ששתי הסופרות, אף על פי שתיארו מצוקות של נשים ועוול שגרמו להן גברים, לא היו שותפות לגישה הזאת, כלומר הן עצמן שאפו פשוט לכתוב ספרות בעלת ערך שתתחרה בכבוד בספרות בעלת ערך, בלי קשר למינו של הכותב. בין כך ובין כך נראה לי שנקודת המבט הפמיניסטית והמגמה להתאים את הנתונים לתאוריות פמיניסטיות ואחרות כיוונו את אלינב לדון בעיקר בצדדים המשותפים לשתי היוצרות ולזנוח במקצת את ההבדלים ביניהן. קשה שלא לשאול: מה גרם להבדל בין הצלחתה המקצועית של לאה גולדברג (גם בזמנה ועוד יותר בזמננו) ובין הידחותה היחסית של אלישבע? האם ההסבר נעוץ בנסיבות סביבתיות (גבריות מדי?) כלשהן או באיכותה המהותית של יצירתן? הניתוחים הספרותיים המקסימים הכלולים בספר אינם כוללים השוואות איכות, כפי שמקובל בעבודות מחקריות מסוג זה, אבל דווקא משום שמחקר פמיניסטי עוסק גם בשאלת ההצלחה המקצועית, נראה לי שהיה כדאי לבדוק גם את סוד ההצלחה והעמידות של הטקסט של לאה גולדברג לעומת זה של אלישבע.

ועוד כדאי היה לבדוק את תפקידם של גברים בהצלחתן המקצועית של שתי הנשים; אלישבע פרחת עם נישואיה לביחובסקי וקמלה עם מותו. קידומה של לאה גולדברג קיבל תמיכה ממוריה בגימנסיון העברי בקובנה, מעמיתיה בחבורת "פתח" ו"יחדיו", מאברהם שלונסקי, מאריה נבון, מא"ל שטראוס, משורה של מבקרים בני דורה (רובם המכריע גברים), ממנהלי הוצאות ספרים (בעיקר ספריית פועלים) ומשורה של תלמידים (גם כאן רובם המכריע גברים), ואולי יותר מכולם תמכה בה אמה. לאה גולדברג ראתה בקריירה שלה את עיקר חייה; היא הייתה חשובה לה, בסופו של דבר, יותר מן האהבה. מנעוריה היא ויתרה על הסיכוי להיות אם בגלל החשש שירשה ממשפחת אביה נטייה למחלת רוח. בכל אלה הייתה שונה מאוד מאלישבע, ואולי גם בעלת כישרונות גדולים יותר, אם לדון רק על פי ההיקף והמגוון של יכולה הספרותי והאינטלקטואלי. בנוסף לכך על רקע הנטייה הפמיניסטית להאשים גברים בקיפוח נשים ובדחיקת רגליהן, מסקרן מאוד לדעת מה היו היחסים בין לאה גולדברג לאלישבע בשנים שבהן חיו בתל-אביב לא רחוק זו מזו. האם ניסתה לאה גולדברג לעזור לאלישבע?

לסיכום, נראה לי שכדי להתמקד בנושא הספר ולמצות אותו כדאי היה לצמצם את הסקירות ואת הסיכומים של הספרות התאורטית בתחומים הנוגעים לנושאו של הספר ולהרחיב את הדיון בשאלת הסיבות להבדלים בין גורלן האישי ומעמדן הספרותי של לאה גולדברג ושל אלישבע וגם בשאלת ההבדלים באיכות האמנותית של יצירתן. זהו אפוא גם ספר המעורר שאלות ומאתגר לעריכת מחקר נוסף.